

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.132.6
DOI

Р. Д. Ляшенко
orcid.org/0000-0002-6129-7907
кандидат юридичних наук,
завідувач кафедри правознавства
Поліського національного університету

Ю. С. Киришун
orcid.org/0000-0003-2636-6249
студентка II курсу магістратури факультету права,
публічного управління та національної безпеки
Поліського національного університету

ТЕХНІКА ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА: ПОНЯТТЯ, ПРИНЦИПИ, СТРУКТУРА

Криза законотворчого процесу, а саме прийняття нормативно-правових актів за спрощеною процедурою без належного їх обговорення та опрацювання, позначається на його якості, що, своєю чергою, призводить до проблем у процесі правореалізації. Тлумачення правових норм покликане розкрити дійсний зміст норм права, поліпшити ефективність їх реалізації, а необхідною передумовою для цього слугує високий рівень розвитку інтерпретаційної техніки, що охоплює величезний масив принципів, методів, засобів, способів і правил, які застосовує інтерпретатор. Техніка тлумачення норм права є системою науково обґрунтованих і доведених на практиці засобів, способів й прийомів, що використовуються під час створення інтерпретаційних актів. Структурно інтерпретаційна техніка включає власне інтерпретаційну техніку та інтерпретаційні технології, що пов'язані з мистецтвом здійснювати інтерпретаційну діяльність [1, с. 662].

Актуальність дослідження техніки тлумачення норм права зумовлена тим, що це практичний метод формування та розвитку чинного права, оскільки має велике значення для вдосконалення усіх видів юридичної діяльності. Тривалий період проблематика техніки тлумачення норм права не розмежовувалася з питаннями правотворчості і лише в останні десятиріччя стала об'єктом самостійного наукового пошуку. У результаті вдалося накопичити теоретичний матеріал, що потребує аналізу та узагальнення. Дослідженням указаної проблематики займалися українські та зарубіжні вчені, а саме: С. Алексєєв, Ю. Власов, Н. Власенко, А. Зубенко, В. Карташов, Т. Кашаніна, М. Кельман, Л. Луць, М. Марченко, М. Овчиннікова, І. Онищук, А. Піголкін, О. Скакун, Т. Хабрієва, А. Черданцев, І. Шутак та ін.

Мета цієї статті полягає у дослідженні техніко-юридичного інструментарію тлумачення норм права, що включає поняття, принципи та структуру.

Техніка тлумачення правових норм – це елемент юридичної техніки, що являє собою сукупність науково обґрунтованих та апробованих на практиці принципів, методів, засобів і способів, які використовуються у процесі тлумачення правових норм та є необхідними для створення інтерпретаційного акта належної якості.

Інтерпретаційній техніці притаманні власні специфічні принципи – основоположні засади її здійснення. С.В. Прийма під принципами тлумачення норм права розуміє «фундаментальні, імперативні положення, що забезпечують ефективність і якість інтерпретаційного процесу, перебувають у тісному взаємозв'язку та спрямовують пізнавальну діяльність інтерпретатора» [2, с. 118].

На думку О.Ф. Черданцева, принципи техніки тлумачення становлять своєрідну ідеологію інтерпретаційної діяльності, тобто представлені у вигляді цінностей, які повинні бути реалізовані у ході тлумачення [3, с. 105].

Серед науковців існує думка, що принципи техніки здійснення тлумачення норм права слід розглядати як загальні правила здійснення інтерпретаційної діяльності, оскільки єдині вихідні положення є запорукою правильного тлумачення правових норм різними суб'єктами інтерпретаційної діяльності, інші ж ототожнюють принципи техніки тлумачення норм права з принципами права та відносять до них принципи законності, демократизму, рівності всіх перед законом, взаємної відповідальності особи й держави, відповідальності за наявності вини тощо. Свою позицію вчені аргументують тим, що ці принципи закладе-

ні, як правило, в Основному Законі та мають універсальний характер [4, с. 85–86]. Зокрема, принцип демократизму полягає у забезпеченні всім рівних можливостей знайомитися із законами, іншими нормативно-правовими актами, давати їм оцінку, вносити пропозиції, зауваження тощо. Правова активність суб'єктів у тлумаченні права є важливим показником розвитку демократії.

Також у науковій доктрині фігурує позиція, що тлумаченню як різновиду юридичної діяльності властиві принципи юридичної діяльності, до яких належать: законність, справедливість, гуманізм, рівність суб'єктів перед законом, незалежність юриста, неупередженість, доцільність, об'єктивність та обґрунтованість рішень, професіоналізм, поєднання гласності та конфіденційності.

Із цією точкою зору можна частково погодитися та віднести вищезазначені принципи до загальних принципів інтерпретаційної діяльності. Однак, урахувуючи особливості інтерпретаційної діяльності, слід виокремити специфічні принципи техніки тлумачення норм права. Такими принципами є: професійність суб'єкта тлумачення, системність, усебічність, обґрунтованість інтерпретаційних висновків, об'єктивність, цілеспрямованість, однозначність, точність та ясність тексту інтерпретаційного акта, єдність теорії та практики інтерпретаційної діяльності. Усі вони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими.

Тлумачення як інтелектуально-вольовий процес, спрямований на з'ясування змістовного навантаження норми права, принцип компетентності (професійності) передбачає наявність високого рівня правосвідомості та правової культури суб'єкта тлумачення. Виходячи із цього, у юридичній науці поширеною є позиція, що суб'єктами тлумачення можуть бути правники – особи, які мають вищу юридичну освіту, адже пересічним громадянам не під силу забезпечити належне з'ясування та роз'яснення норм права.

З огляду на те, що будь-які правові норми не існують відособлено, а є частиною тієї чи іншої системи права, вони, як правило, деталізують одна одну. Принцип системності полягає у з'ясуванні змісту правової норми у її взаємозв'язку з іншими правовими приписами, виходячи зі значення у конкретному нормативно-правовому акті, інституті, галузі та системі права загалом. Цей принцип сприяє повноті та точності тлумачення, а в процесі законотворчості дає змогу також узгодити норми, які містяться в законопроекті, з правовими нормами чинного законодавства задля уникнення колізій та повторень. Системна побудова права включає встановлення оптимального співвідношення між чинним актом та актами, які створюються, чіткого взаємозв'язку між загальними та спеціальними нормами, актами вищої та нижчої юридичної сили.

Принцип усебічності, або повноти, передбачає комплексне використання у процесі інтерпретаційної діяльності всіх засобів розкриття змісту норми та способів тлумачення. Норма права піддається всебічному аналізу, досліджуються всі форми її зовнішнього вираження і прояву (мова, місце в системі права, генезис, функціонування під впливом інших чинників тощо) [5, с. 21].

Обґрунтованість висновків означає, що будь-який висновок, зроблений в інтерпретаційному акті, повинен бути належним чином аргументований. Обґрунтування висновків типу «я так думаю», «на нашу думку» і т. п. не слід використовувати в інтерпретаційному акті.

Об'єктивність тлумачення вимагає того, щоб результат тлумачення об'єктивно відбивав зміст норми, яка інтерпретується, щоб у ході інтерпретаційної діяльності у норму не було внесено те, чого в ній немає, і упущено те, що вона містить. Безсторонність та неупередженість суб'єкта тлумачення передбачають відсутність будь-якого прямого чи опосередкованого впливу особистих чи суспільних думок, політичних поглядів, власних корисливих мотивів та інтересів або інтересів інших осіб, зацікавлених у результатах тлумачення. Інтерпретаційний акт не може містити ознаки будь-якого виду дискримінації, упередженості, пропаганди, усталених стереотипів й ідеологічних моделей. В умовах перманентних політичних протистоянь політична незацікавленість та неупередженість є визначальними засадами тлумачення.

Принцип цілеспрямованості полягає у відповідності меті тлумачення – правильному розумінню та застосуванню норм права. У міжнародному праві для тлумачення правових норм цей принцип є основоположним і викладений у ст. 31 Віденської конвенції про право договорів, відповідно до якої тлумачення повинно здійснюватися добросовісно відповідно до звичного значення термінів у контексті об'єкта і мети нормативно-правового положення [6]. Саме принцип цілеспрямованості тлумачення забезпечує правильну реалізацію правового припису [5, с. 21].

Принцип однозначності тлумачення означає однакове розуміння змісту норми права всіма суб'єктами правозастосовної діяльності. Як зауважує О.Ф. Черданцев, однозначність тлумачення є основою одноманітного застосування права всіма компетентними суб'єктами і, врешті-решт, умовою реальної єдності законності. Принцип однозначності тлумачення також позбавляє суб'єктивізму під час тлумачення [2, с. 106].

Принцип точності й ясності тексту інтерпретаційного акта означає якість роз'яснення правових норм суб'єктами інтерпретаційної діяльності. Згідно з ним, результат тлумачення, виражений у сукупності висловлювань, повинен бути точним і зрозумілим. Точність і ясність у ході інтерпрета-

ційної діяльності значною мірою досягаються за допомогою системного використання прийомів тлумачення, застосування точної термінології, закріпленої у законодавстві, уникаючи синонімів.

Принцип єдності теорії та практики інтерпретаційної діяльності слід розуміти так, що результат тлумачення має бути перевірений та випробуваний на практиці. Практичні та теоретичні аспекти тлумачення правових норм поєднуються в діяльності суддів, адвокатів, прокурорів, юристконсультів, нотаріусів тощо.

Таким чином, здійснення тлумачення на основі вищезазначених принципів має на меті встановлення вираженої в них волі законодавця, її роз'яснення для широкого кола суб'єктів та правильну реалізацію норм права.

Структура техніки тлумачення норм права зумовлена тим, що вона є елементом юридичної техніки та виглядає так: власне інтерпретаційна техніка, що включає технічні (створені людиною й об'єктивно існуючі) засоби (тексти нормативних документів, наукова література, комп'ютерна техніка, прилади, інструменти тощо); інтерпретаційна технологія, що містить у собі всі інші аспекти юридичної діяльності, пов'язаної з тлумаченням (прийоми, способи, методи), які мають нематеріальний характер і відносяться до вміння (мистецтва) проводити інтерпретаційну роботу [7, с. 378].

Частка технології тлумачення значно переважає над інтерпретаційною технікою, адже у процесі тлумачення норм права витрати матеріальних ресурсів не такі великі порівняно з витратами інтелектуальних ресурсів особи-інтерпретатора (знання, уміння, майстерність, досвід). Тлумачення – це складна інтелектуальна діяльність, що здійснюється за чітко встановленими правилами, використовуючи цілий комплекс прийомів, засобів способів, методів тлумачення. В українській мові ці терміни часом використовуються як синонімічні поняття, однак між ними є різниця. Прийом – окрема розумова операція. Спосіб – сукупність прийомів, однорідних визначень. Метод – сукупність разом узятих способів тлумачення, шлях досягнення мети щодо з'ясування сенсу норм права [7, с. 378]. Правило – положення, за допомогою якого передається якась закономірність, стале співвідношення певних явищ або принцип, яким керуються у співжитті, праці, поведінці тощо.

Юридична технологія – це ресурсно-забезпечена складна юридична діяльність, яка охоплює систему логічно взаємопов'язаних операцій, визначається рівнем розвитку правової системи суспільства. Така юридична діяльність ґрунтується на знанні про оптимальну взаємодію юридичних, юридично-технічних і технологічних засобів, яке використовують для досягнення певних правових

цілей, і зумовлює певні юридичні наслідки. Операційне розмежування понять юридичної техніки і юридичної технології ґрунтується на розумінні юридичної діяльності, яку розглядають із погляду інструментальної характеристики як єдності статичного (технічного) та динамічного (технологічного) боків [8, с. 127].

Як правило, у практичній і науковій діяльності інтерпретатор не обмежується однією логічною розумовою дією, а здійснює сукупність розумових актів, зумовлених особливостями конкретної правозастосовної ситуації. Таку сукупність дій називають інтерпретаційною операцією. Серед таких операцій можна виділити: доведення і спростування тез, які розкривають зміст норм права; тлумачення шляхом виключення; конкретизація норм права; інтерпретація через ілюстрацію [3, с. 217].

Інтерпретація шляхом виключення доволі часто має місце в практиці тлумачення та реалізації права. Під час вирішення конкретних юридичних питань важливо не лише встановити позитивний сенс, зміст норми права, а й визначити те, чого немає у змісті норми права, закону в цілому, окремого інституту права і навіть галузі. У процесі тлумачення можуть виникнути і виникають різні припущення щодо змісту норми, різні варіанти тлумачення. Використовуючи правила тлумачення, інтерпретатор наводить власні аргументи, які спростовують інші варіанти тлумачення, виключає їх [3, с. 218]. Хоча випадки тлумачення шляхом виключення досить часто явище в практиці тлумачення, однак в українській юридичній науці воно не знайшло належної уваги і спеціального розгляду.

Інтерпретація через ілюстрацію (різновид – інтерпретація через явище) переважно застосовується в доктринальному тлумаченні, однак вона не виключається також в офіційному тлумаченні. За такої інтерпретації основною метою є наочне, образне пояснення сенсу закону, що сприяє легшому і доступному засвоєнню змісту правової норми. Недоліками такої інтерпретації є дещо узагальнений характер розкриття змісту правового припису через конкретний приклад. По суті, саме інтерпретацією через ілюстрацію є тлумачення закону судовими колегами верховних судів стосовно конкретної справи. Кожне рішення колегії верховного суду по конкретній справі, опубліковане у відповідній постанові, ілюструє на конкретному прикладі зміст тієї чи іншої норми права.

Правозастосовна конкретизація фактично створює загальне правило застосування юридичних норм щодо тих чи інших конкретних життєвих обставин. Абстрактна юридична норма переводиться у конкретне правило, яке застосовується до певної обставини, факту, їх сукупності, інди-

відуалізується, виробляються конкретні форми реалізації дозволеного нормою загального типу поведінки [9, с. 33]. Потреба у здійсненні тлумачення норм права зумовлена: неясністю чи неповнотою норми права; недостатньою її визначеністю; недостатньою точністю тих чи інших слів і висловлювань у нормативно-правовому акті; внутрішнім протиріччям самої норми права. Визначальними особливостями норм права є їх узагальнений характер, поширення сфери їхньої дії на широке коло суб'єктів і випадків, тому виникає необхідність конкретизувати певні змістові елементи норм права, наблизити зміст норм права до конкретних ситуацій [10, с. 410].

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що техніка тлумачення правових норм є елементом юридичної техніки, що являє собою сукупність науково обґрунтованих та апробованих на практиці принципів, методів, засобів і способів, які використовуються у процесі тлумачення правових норм та є необхідними для створення інтерпретаційного акта належної якості. Інтерпретаційна діяльність базується на спеціальних принципах, до яких належать: професійність суб'єкта тлумачення, системність, усебічність, обґрунтованість інтерпретаційних висновків, об'єктивність, цілеспрямованість, однозначність, точність та ясність тексту інтерпретаційного акта, єдність теорії та практики інтерпретаційної діяльності. Усі вони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Структуру техніки тлумачення норм права становлять власне інтерпретаційна техніка й інтерпретаційні технології, що включають інтелектуальні ресурси інтерпретатора, його знання, уміння та навички.

Література

1. Овчинников Н.В. Интерпретационная юридическая техника. *Молодой ученый*. 2015. № 3(83). С. 661–663.
2. Прийма С.В. Принципи тлумачення норм права (до постановки питання). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2010. Вип. 19. С. 116–126.
3. Черданцев А.Ф. Толкование права и договора : учебное пособие. Москва : Юнити-Дана, 2003. 381 с.
4. Заєць А.Г. Тлумачення норм права – спеціальний вид юридичної діяльності. *Держава і право*. 2005. Вип. 28. С. 85–86.
5. Опотяк С.З. Основні принципи тлумачення норм права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. Вип. 1. С. 19–24.
6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів. ООН ; Конвенція, Міжнародний документ, Заява від 23.05.1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text (дата звернення: 02.09.2021).
7. Кашанина Т.В. Юридическая техника : учебник ; 2-е изд., пересмотр. Москва : Норма ; ИНФРА-М, 2011. 496 с.

8. Онищук І.І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. 228 с.

9. Гордієнко О.С. Конкретизація права в процесі правозастосовної діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 14. Т. 1. С. 33–36.

10. Шутак І.Д., Онищук І.І. Юридична техніка : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2013. 496 с.

Анотація

Ляшенко Р. Д., Киришун Ю. С. Техніка тлумачення норм права: поняття, принципи, структура. – Стаття.

У статті проведено теоретико-правовий аналіз поняття, принципів та структури техніки тлумачення норм права. Запропоновано визначення поняття техніки тлумачення норм права як елемента юридичної техніки, що являє собою сукупність науково обґрунтованих та апробованих на практиці принципів, методів, засобів і способів, які використовуються у процесі тлумачення правових норм та є необхідними для створення інтерпретаційного акта належної якості.

Установлено, що принципами техніки тлумачення норм права є: професійність суб'єкта тлумачення, системність, усебічність, обґрунтованість інтерпретаційних висновків, об'єктивність, цілеспрямованість, однозначність, точність та ясність тексту інтерпретаційного акта, єдність теорії та практики інтерпретаційної діяльності. Усі вони є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Здійснення тлумачення на основі вищезазначених принципів має на меті встановлення вираженої в них волі законодавця, її роз'яснення для широкого кола суб'єктів та правильну реалізацію норм права.

Структуру техніки тлумачення норм права становлять власне інтерпретаційна техніка та інтерпретаційні технології. Інтерпретаційна техніка включає прийоми, способи, методи здійснення інтерпретаційної діяльності. Інтерпретаційні технології передбачають різні аспекти юридичної діяльності, пов'язані з тлумаченням нормативно-правових актів, а іноді мистецтвом здійснювати інтерпретаційну діяльність загалом. В основі інтерпретаційних технологій покладено інтерпретаційні операції. Серед таких операцій прийнято виокремлювати: доведення і спростування положень, які розкривають зміст норм права; тлумачення шляхом виключення; конкретизацію норм права; інтерпретацію через ілюстрацію.

Ключові слова: тлумачення норм права, принципи тлумачення, інтерпретаційна техніка, інтерпретаційні технології, інтерпретатор.

Summary

Liashenko R. D., Kyryshun Y. S. Technique of interpretation of legal norms: concepts, principles, structure. – Article.

The article considers the theoretical and legal analysis of the concept, principles and structure of the technique of interpretation of legal norms.

It is proposed to define the concept of technique of interpretation of legal norms as an element of legal technique, which is a set of scientifically sound and tested in practice principles, methods, tools and methods used in the interpretation of legal norms and are necessary to create an interpretative act of proper quality.

It is established that the principles of the technique of interpretation of legal norms are: professionalism of the subject of interpretation, system, comprehensiveness, validity of interpretive conclusions, objectivity, purposefulness, unambiguity, accuracy and clarity of the text of the interpretative act, unity of theory and practice of interpretive activity. They are all interconnected and complementary. The interpretation on the basis of the above principles is aimed at establishing the will of the legislator expressed in them, its explanation for a wide range of subjects and the correct implementation of the law.

The structure of the technique of interpretation of legal norms consists of the actual interpretation technique and

interpretive technologies. Interpretive technique includes techniques, methods, techniques of interpretive activity. Interpretive technologies involve various aspects of legal activity related to the interpretation of regulations, and sometimes the art of performing interpretive activities in general. Interpretation technologies are based on interpretive operations. Among such operations it is accepted to allocate: proof and refutation of the positions revealing the maintenance of norms of the right; interpretation by exclusion; specification of legal norms; interpretation through illustration.

Key words: interpretation of legal norms, principles of interpretation, interpretive technique, interpretive technologies, interpreter.